

ČETIRI NEPOVRATA

(Saša Stojanović: *Priče o kraju*, Albatros plus / autorsko izdanje, Beograd, 2016)

*Običan krvnik,
moj naivni gospodine [...] otvara svečane proslave
novog duha!*

Ako biste da slovo o nekoj knjizi započnete prigodnim uvodom u vidu citata iz te knjige i time autora lično ubacite u igru i van oficijelnog toka, tragate upravo za onim rečenicama u koje je pisac pretopio srž, ključne simbole svog dela. U tom slučaju, proza Saše Stojanovića deluje krajnje (ne)zahvalno – jednostavno je teško odlučiti se, budući da upravo takve rečenice čine najveće i najslasnije parče, što važi i za *Priče o kraju*.

Dramaturški minimalističan u opisu, Stojanović prednost ne daje naraciji, već dijalogu, pa i monologu, koji katkad deluje kao jednočinka, a katkad je sagovornik prosto isključen, te ne ometa glavnog junaka. A junaci – bezumna smrt, kao *zanatska grana budućnosti*, *bivši zidar što umesto majstorske kape sada nosi cilindar*, glupost, bezobzornost, dijaboličnost. Sve u službi napretka koji ne može da bira svoje ambiciozne službenike... Kad smo već kod dijaboličnog, neki likovi nisu svesni da đavo, kao ni bog, ne postoji; neki pak jesu, već prema epohi kroz koju se likovi provlače. Nema im se, dakle, šta prebaciti. Mogli bismo reći da danas znamo da ta dvojica ne postoje, ali pošto se u njih ipak veruje, stalno ih prizivamo i ponašamo se u skladu sa njihovim hipotetičkim aktivnostima, ta stvorenja duha žive u realnom intelektualnom, samim tim i istorijskom prostoru – njihovo postojanje i delatnost više se odavno ne mogu dovesti u pitanje... Insistiranjem na tome, Stojanović kao da kaže da je čoveku, osim boga, bio potreban i đavo, da pojasni svet, uravnoteži ga i stvori dualitet kojeg sad ne može da se oslobodi, ali i da nađe izgovor za ono što (ne) čini, a što subjektivno izgleda kao ipak konačna tragikomedija. Jer *kraj* je samo osećaj, doživljaj životne faze čoveka koji pod naletom stvarnosti, recimo kraja jedne Revolucije prepune velikih reči, ne zna gde da se dene ni kako da nastavi. Prikazujući *zemlju ljudi* u punom sjaju, i ova knjiga puna je duhovitih, filozofskih tumačenja i obrta, pravih sentenci. Stojanović se često uz pomoć stvarnih ličnosti, koje oživljava kroz moguće događaje sa neospornim „istorijskim“ posledicama ili njihovim varijantama, poigrava sa istorijskim i ličnim – a te likove „proziva“ gde stigne, lišavajući ih nezasluzeno stečenih vrlina. Dok oni koji su ih zaslužili nevidljivi izgaraju u paklu. Uostalom, ako KlintonBušTramp mogu da vode supersilu i supernaciju... Ako li uđemo u balkanski ili kakav sličan zabran, za popis likova i dela potrebni su gigabajti. To su ljudi koji su uzurpirali glavnu i još pokoju ulogu, promovisući ludost kao nadljudsko i nadržacionalno, te samim tim uzurpirali i ulogu reditelja, scenografa, itd.

Ne raspolažući boljim oružjem, ti su likovi puni lascivnog cinizma ili beslovesnog idealizma, a takav utisak ostavljaju i njihova dela. To je onaj cinizam koji bismo najradije pripisali ne sebi, već pre čak i bogu, đavolu sigurno; u „Kraju nevinosti“ autor nemilosrdno pruža đavolu priliku da implicitno kaže koju o čoveku. Stojanović ne mari za realizam, njegova proza je i dalje bliska teatru, tako da je mizanscen često nadrealan, kakav je i doživljaj protagonista, a ne samo čitalaca; osim onih koji su na nadrealno oguglali ili ga sami proizvode (a *...ako se sâm ne zaposliš, oposliće te Sotona!*). Ove su reči upućene piscu koji ne može da se probije kroz galimatijas komercijale, reči pragmatičnog urednika punog latinskih citata koje ne razume, ali kome dnevna matematika ide bolje; i njemu je đavo, kroz gomilu sinonima, (pod)svesno u svakoj drugoj rečenici, đavo koji čuči u *mrtvom uglu* sinapsi čekajući strpljivo našu neopreznost, lakomost, sebičnost... I tako, pisac (koji u jednom trenutku ima utisak da nije sam i da nije siguran u svoje autorstvo) možda konačno dolazi do dobro proživljene, ali nedovoljno doživljene, naknadno neracionalizovane prošlosti. Pitanje je samo hoćemo li posegnuti za đavolom (prijatnijom istinom), a njegov ambijent je poput spasiteljevog nepredvidiv, i vodi podjednako do spasa – samo čijeg i kakvog? Ali šta je, zapravo, spasenje? Možda je spasonosno otkriće prihvatanje neprijatne istine o samom sebi i bližnjima. Stojanović se ovoga puta odlučio da đavolani budu balavurdija koja je, lišena superega, već izgubila svu moguću nevinost. Priča o surovim putevima „istine“ što katkad vrcu u velikom broju varijanti, a katkad se pojavljuje u drugom ruhu, baš kao što se i Nepomenik u ovoj priči svaki put pominje pod drugim imenom. Katkad je istina nepoznata: da je drugačije, možda ne bi postojala mitologija ni večno zatrpan izvorni mit.

U priči „Kraj sveta“ namnožilo se likova svih profesija: južnjaci, suklate, mutikaše i preispoljne hulje što kukaju za pravdom, nezasluženom naložnicom ili poštovanjem – premda su se odrekli osećaja za pristojno. Kurve i lopovi, te čuvari nereda, a većina nesebično zaspira okolinu svojim više nego emotivnim mobilnim raspravama (*...ljudi koji nemaju za hleb, ali imaju za mobilne*). Stojanović ih je potrpao u autobus koji je pošao na jug: ta je priča poput iščašene, pomalo opore parodije na nekadašnje blokbastere o prevoznim sredstvima koja srljaju u blisku propast, samo što putnici to još ne znaju. Ali ovde je propast isključivo ljudska, a scena je puna otužnih likova; svakidašnja, ne tek jadikovka – već brutalna studija, paradigma „civilizacije“ i humanog ambijenta. Moglo bi se reći da je autor baš mogao da umetne i neko pristojno stvorenje, no to bi mogli biti ostali, „nevidljivi“ putnici (je li to stvarna namera autora ili mogući zaključak – da nam se kaže da je pristojan čovek, zapravo, nevidljiv?); pitanje je kako bi onda priča zvučala, a i ne možemo se oteti utisku da bi u drugačijem ambijentu likovi zaista bili drugačiji – „bolji“. Najzad, tu je i predstavnik onih koji bi trebalo da štogod znaju o bogu i đavolu a koji, kao i svi ostali, gleda na sve samo kroz jednu prizmu, prizmu nade posejane na dobru (*...znam da neje namerno...*), ali to ionako nije lucidan stav; neko mu ga je ušio u „postavu“ mantije. Neki taj bus vide kao radno mesto, to je aluzija na one koji rade nešto tamo gde ne treba, i to loše. Ovi likovi trebalo bi da se nalaze na dnu kace, ali dobro znamo da ih ima posvuda i da su neravnomeno i nepredvidivo raspoređeni. Budući da nema vrhovnog naratora, čitalac treba samo još da doda specifičan miris, neukus i turbo-zavijanje ili serijal Žikine dinastije nakon agresivnih, ali zato bar idiotskih reklama sa radija.

I za kraj – „Kraj kompozicije“. To već nije *priča koju ludak priča*, mada bismo ga u početku najradije nazvali priprostim budalom; ali pravi pravcati heroj će pobrati naše simpatije i još štošta... To je Ciganin Jubiša, priča o svom pretku, trubaču Ahmedu, junaku Kumanovske bitke. Autor je sve furiozno razlio na sočnom dijalektu, nastavljajući u istom maniru na koji smo odavno svikli; u nadrealnom mizanscenu pliva realna suština bitisanja, pa Jubišina priča kao da kazuje da je izopačenost civilizacijska tekovina – da nije nastala civilizacija, neljudsko možda ne bi ni postojalo, bili bismo zverad, ali pristojna. Nameće se jak utisak beskonačne tragikomičnosti, na trenutke urnebesne, između ostalog zbog lucidno odabranih junaka koji, poput Indijanca ili stanovnika Amazonije, pripadnika skrajnute primitivne kulture, i samim tim (kao što smo i mi nekome primitivni, dakle egzotični) onako smešni i puni čudesnih zaboravljenih ljudskosti, postaju izdašan izvor podsmeha, ali i dizanja na pijedestal nezagađene humanosti... Ono što, između ostalog, nećemo reći, a što je specijalna nagrada za kraj, mali desert u finalu priče i zbirke: kako je Jubiša uspeo da policajcima, koji su došli po njega, ispriča sve o Ahmedu, kako je jednom i on pobedio sistem; Jubiša poseduje zdraviji zdrav razum, za razliku od većine onih koji su u poziciji građanina višeg reda ili pripadnika više rase, a skućeni modernim „zdravim razumom“, nametnutom „kulturom“ i birokratijom. Jer *čovjek se radža da se veseli a ne da mreže svaki dan!*

Stojanović nam se ponovo predstavlja kao nesvakidašnji pripovedač, čije priče povezuje samo „kraj“ u naslovu svake od njih; na čitaocu je da otkrije da li je to jedina veza između majstorski napisanih pripovetki čije se teme kreću od Francuske revolucije, preko Prvog balkanskog rata, do današnjih dana. Autor ne pokušava da piše novu istoriju; naprotiv, svestan tragikomičnog argumenta da istorijske istine nema, niti će je ikada biti, Saša Stojanović dokazuje da je umetnička istina – u ovom slučaju književna – jedina verodostojna „činjenica“, a njena verzija jedina vredna čitačeve pažnje; možda zato što se, makar na trenutak, istrajnost zla može privesti svom kraju.

Uzgred, sve priče, osim jedne, „mirišu“ na lorber; ta jedna se nigde nije ni takmičila.